DORIN URIȚESCU

VARIANTELE DIALECTALE ALE LIMBII ROMÂNE ÎN PERIOADA 1780–1880. FONETICA (NOTE DE LECTURĂ)*

În perioada 1780–1880, sistemul fonetic al graiurilor dacoromâne înregistrează puține transformări. Cele mai multe inovații fonetice sunt anterioare sfârşitului secolului al XVIII-lea. De altfel, după părerea unor lingvişti, repartiția dialectală actuală a dacoromânei începe să se cristalizeze încă din secolul al XV-lea[1].

În general, transformările fonetice care apar după 1780 au o valoare de individualizare mai mică, vizând fie realizarea fonetică a unor foneme, fie modificări în distribuția acestora. Unele dintre ele s-au produs pe arii mai întinse, care depăşesc granițele unui singur subdialect. De aceea, valoarea unor astfel de transformări constă nu în individualizarea subdialectelor, ci, dimpotrivă, în evidențierea caracterului unitar al dacoromânei. În această situație este, de exemplu, depalatalizarea fricativelor [ş̗], [j̗] în graiurile din Crişana, fenomen care atestă şi în această arie acțiunea unei tendințe de evoluție care, în epoci diferite, este înregistrată în toate graiurile dacoromâne[2].

* Lucrarea de față trebuia să reprezinte un mic capitol din tratatul de istorie a limbii române inițiat de Ion Coteanu acum mai bine de 25 de ani şi rămas nerealizat. La îndemnul mai multor colegi, şi mai ales al acad. Marius Sala, care se gândea la utilitatea acestei contribuții pentru noul tratat de istorie a limbii române, am hotărât s-o public. După atâția ani şi, mai ales, după experiența pe care am acumulat-o în domeniul lingvisticii teoretice şi al lingvisticii franceze şi romanice, experiență reflectată în lucrările publicate în acest lung răstimp, nu mai ader întru totul la unele afirmații. Am hotărât însă să public lucrarea aşa cum era, fără niciun fel de schimbare, considerând că rezultatele muncii pe texte, multe dintre ele inedite, îşi păstrează integral valabilitatea şi că o intervenție teoretică sau de adaptare bibliografică nu schimbă cu nimic această valoare, să zic, intrinsecă. De aici, şi adaosul „note de lectură”. Este vorba, într-adevăr, din perspectiva autorului de acum, de nişte note de lectură care sper să fie folositoare celor ce străduiesc în domeniul istoriei limbii române populare. Pentru ariile şi explicarea unor fenomene fonetice analizate, ca şi pentru concepția mea teoretică, aş cita acum doar Dorin Urițescu, *Sincronie şi diacronie: Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, ediția a doua, revăzută şi adăugită, Cluj-Napoca, Clusium, 2007. Pentru graiurile din Crişana, se poate consulta acum I. Stan şi D. Urițescu, *Noul Atlas lingvistic român. Crişana*, vol. I-II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996, 2003 (vezi şi varianta digitalizată, deocamdată la adresa *http://vpacademic. yorku.ca/romanian/*).

1 Vezi E. Petrovici, *Studii*, p. 44.

2 Vezi H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1884, p. 99-109; Philippide, OR, II, p. 44-48; Ivănescu, *Problemele*, p. 238-254; Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 108-109.

DACOROMANIA, serie nouă, XIII, 2008, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 33-56

1. O serie de fonetisme, arhaisme sau inovații (cele mai multe anterioare sfârşitului secolului al XVIII-lea), sunt consemnate în perioada 1780-1880 pe arii mari, cuprinzând graiurile din mai multe regiuni.

[ă] neaccentuat este păstrat în forme de tipul *căştiga*, *răsipi*, *năsip* etc. în Banat: *răsipesc*, *căştiga*, *năsip* (Iorga, P.B., p. 76, 89), *cătă* „câte" (Iorgovici, OBS., p. 15, 19), *cătră* (ARAD 1794), *blăstămat* (Picot, D.B., p. 64); Transilvania: *ostăniala* (Iorga, S.D., XIII, p. 86), *blăstămu* (Iorga, S.D., XIII, p. 115), *cătră* (SCRIS. TILEGAD; SCRIS. SURDUC; PL. BETFIA), *s-au rădicat* (Iorga, S.D., XIII, p. 179), *rădicarea* (*ibidem*, p. 166), *păreache*, *părechi* (*ibidem*, p. 165; Boitor, SCRIS.), *căştigați*, *căştigat* (Iorga, S.D., XIII, p. 196; PROC. CRIVADIA), *am fost căştigată* (SCRIS. CHERTIŞ); Moldova: *cătră* (D.R.A., II, p. 570, 571, 583, 584), *păreche* (*ibidem*, p. 477). Forma *a rădica* apare numai sporadic în Moldova (*ibidem*, p. 514, 571), alături de *rîdică*, *rîdicat* (*ibidem*, p. 514) sau *să mă ridic* (*ibidem*, p. 516), *să şi le ridice* (*ibidem*, p. 513), iar fonetismele de tipul *păreiche*, *părete* sunt notate frecvent în Oltenia (Iorga, S.D., VI_2, p. 503, 504, 517; *ibidem*, VIII, p. 15, 23; D.R.A., I, p. 756). Sporadic, astfel de forme apar şi în Muntenia: *cătră* (*ibidem*, p. 763), *blăstăm* (*ibidem*, p. 663).

[e]([i]) nu s-a sincopat în forme de tipul *derept*, *direg*. Fenomenul este înregistrat frecvent în graiuri din Banat şi Transilvania[3]: *dires*, *diregere* (ARAD 1974), *dirept* (Țichindeal, FAB., p. 196), *dereptu* (Iorga, S.D., XIII, p. 82), *diregătorilor* (PROC. SĂLAŞ). În graiuri din aceleaşi regiuni apar însă şi forme cu vocala sincopată: *driept* (Picot, D.B., p. 34), *drept* (SCRIS. CUGIR), *dreaptă* (CIRC. ORADEA – 1806), *dreptate* (PROC. SĂLAŞ), care ar putea fi puse pe seama influenței limbii literare.

[e] din forme ca *beserică*, *ceti* se menține în Banat şi Transilvania: *besearici* (Iorga, P.B., p. 87), *beserecă* (PROC. ZĂBRANI; ARAD 1794; Boitor, SCRIS), *besărică*, *beserică*, *beseareci* (Iorga, S.D., XIII, p. 83, 88, 84, 99), *ceti* (idem, P.B., p. 70, 77; SCRIS. CUGIR); în acest verb, [e] se menține sporadic şi în graiurile sudice (cf. Iorga, S.D., VIII, p. 9).

Închiderea lui [e] la [i] în *biserică* este notată frecvent şi în sudul Transilvaniei propriu-zise şi în Banat: *bisearica* (Dobra – 1807, 1808; Iorga, S.D., XIII, p. 91; Brad – 1783; *ibidem*, p. 60), *biserici* (Făgăraş – 1847; *ibidem*, p. 94; Hîrseni – 1783; *ibidem*, p. 113), *bisearicii* (Orăştie 1820; *ibidem*, p. 142), *bisearici* (Densuş – 1844; *ibidem*, p. 84), *bisărica* (SCRIS. JULIȚA), *bisăricii* (Bozovici – 1791; idem, P.B., p. 71; Lăpuşnicel – 1859; *ibidem*, p. 79), *biserica* (Borlovenii-Noi – 1870; *ibidem*, p. 70; Pecinişca – 1819; *ibidem*, p. 88). În ultimele localități, apar forme alternante (vezi idem, S.D., XIII, p. 52, 89, 122, 138), ceea ce ar putea însemna fie că procesul de închidere a lui [e] nu se încheiase, fie că una dintre forme este literară. Forma *biserică* din Letca (1819; *ibidem*, p. 122), de exemplu, pare să fie literară (cf., în aceeaşi localitate, *beserică* – 1806; *ibidem*), căci în nord-vestul Transilvaniei [-e] este înregistrat şi în zilele noastre (cf. ALR II/I, h. 178/272).

[3] Prin Transilvania, fără altă precizare, înțelegem Crişana, Maramureşul şi Transilvania propriu-zisă.

[a]([ă]) analogic în *datoriu*, *datorie*, *dătorie*, *îndătorat* apare frecvent şi în graiuri din Transilvania şi Banat (PL. BETFIA; PL. CIHEI; SCRIS. SINTEA; LUGOJ 1827; Iorga, S.D., XIII, p. 44, 47). Am întâlnit o singură dată forma cu [-e-] păstrat, în sudul Crişanei: *detorinței* (Zărand – 1816, Bodea, M.N., p. 189), cu toate că fenomenul caracteriza probabil şi alte graiuri din Banat şi Transilvania, în care [e] a fost înregistrat şi în sec. al XX-lea (cf. ALR SN IV, h. 1006; *ibidem*, VI, h. 1849).

După consoanele [s], [z] ([ḑ]), [ț], vocalele [e], [i] evoluează la [ă], [î], diftongul [ea] se reduce la [a], iar [i] final afon dispare pe o arie foarte întinsă, care cuprinde Banatul, Transilvania, Moldova, graiuri din Oltenia şi Muntenia. Spicuim câteva dintre numeroasele atestări ale fenomenului: *dreasărămu*, *să cade* (Iorga, P.B., p. 80), *patruzăci*, *lipsască* (LUGOJ 1827), *astăz*, *înțăles*, *cincizăci*, *părințască*, *florinț* (LUGOJ 1801), *însămnată*, *nemțăşti*, *să țînă*, *părințăsc* (LUGOJ 1802), *asăminea* (D.R.A., I, p. 663), *Dumnezău*, *şaizăci*, *făcusăm*, *Bistrițăi*, *dăosăbit* (*ibidem*, p. 765), *osăbit*, *zisă* „zise”, *sărdar* (*ibidem*, p. 755), *căța*, *țapănă* (Iorga, S.D., VIII, p. 9), *înțăleg*, *tălnindu-să*, *făcusă*, *înțăleasără*, *mațăle* (SCRIS. CUGIR), *întrebându-să*, *să întîlnisă*, *sară* (PL. BETFIA), *dumnezăiască*, *să biruisă*, *să frînsă*, *deosăbit* (Iorga, S.D., XIII, p. 84, 87, 89), *să iasă*, *să cosască* (D.R.A., II, p. 520), *înştiințază* (*ibidem*, p. 519), *țălină* (*ibidem*, p. 524), *țînutul*, *înțălegere*, *zăciuială*, *zăci*, *sămănătură* (*ibidem*, p. 510, 508) etc. În texte apar frecvent şi forme hipercorecte: *sint* „sunt” (Iaşi – 1781; *ibidem*, p. 509), *seteni* „săteni” (Iaşi – 1784; *ibidem*, p. 526), *înştiințăzi*, prez. ind. 1 (mănăstirea Tismana – 1786; D.R.A., I, p. 746) etc., care atestă tendința de evitare a velarizării în limba scrisă.

Velarizarea vocalelor anterioare după consoanele [ş], [j] este notată în Banat: *jățu*, *jățuri*, (Iorga, P.B., p. 80), *ş-au dat* (idem, S.D., XIII, p. 76), *să slujască*, *ş-au luat* (ARAD 1794); Transilvania (cu excepția Crişanei, pentru care vezi *infra*). *florințŭ vonaşŭ* (Iorga, S.D., XIII, p. 56), *iarăş*, *şăreturi* (*ibidem*, p. 63), *într-acelaşŭ* (*ibidem*, p. 87); Moldova: *ş-au făcut* (D.R.A., II, p. 512), *răzăşăşti* (*ibidem*, p. 513), *să prăşaşcă* (*ibidem*, p. 524), *stînjăni* (*ibidem*, p. 530) etc.; unele graiuri din sudul țării: *moşîii* (D.R.A., II, p. 755), *şăreț* (Iorga, S.D., VIII, p. 12), *te împărtăşaĭ* (*ibidem*, p. 9), *leşăsc* (*ibidem*, p. 7), *să floşază* (*ibidem*, p. 6) etc.

Acelaşi fenomen după [r] precedat de consoană apare, în unele cuvinte, în Banat, Transilvania şi graiuri din Moldova: *doisprăce*, *amŭ întrăbat* (Iorga, P.B., p. 95, 119), *şi-ntrăbaț* (PROC. SĂLAŞ), *să va străca* (Iorga, S.D., XIII, p. 46), *doĭsprăzece*, *patrusprăzăce*, *cinsprăzăce* (*ibidem*, p. 99, 122, 192), *străcuraiŭ*, *străcura* (SCRIS. CUGIR), *întrabă* (*ibidem*), *strîcă* (D.R.A., II, p. 531), *strîcîndu-li* (*ibidem*, p. 514), *cinsprăzece* (*ibidem*, p. 530), *străcare* (Bianu, C.M.R., IV, p. 405). Sporadic, evoluția este atestată şi în graiurile sudice: *doaosprăzece* (D.R.A., I, p. 745).

Precedat de consoane labiale şi labiodentale, [e] evoluează la [ă], iar diftongul [ea] se reduce la [a] în poziție „tare”. Fenomenul, prezent în toate graiurile dacoromâne, se petrece cu mai multă consecvență în graiurile din Transilvania şi Moldova, unde apar şi forme de tipul *mărg*, *să margă* etc. (formele din celelalte graiuri

fiind analogice). Exemplele provin mai ales din Crişana, sud-vestul Transilvaniei şi Moldova (este probabil însă că fenomenul exista şi în nordul Transilvanei, unde este atestat în zilele noastre; cf. ALR SN, VII, h. 1933, 1965, 2058): *tocmală* (dar şi *tocmială*; Iorga, S.D., XIII, p. 105), *să robască* (*ibidem*, p. 50), *bat* „beat" (Boitor, SCRIS), *să să milostivască* (SCRIS. SURDUC), *să priimască* (Iorga, S.D., VII, p. 69), *să păgubască* (*ibidem*, p. 101), *au triimăs* (*ibidem*, p. 100), *să număsc* (*ibidem*, p. 98), (dă la) *ivală* (Bianu, C.M.R., IV, p. 404), *păscuesc*, *a păscui* (D.R.A., II, p. 507), *să margă* (*ibidem*, p. 521) etc.

Forma *pă* „pe", cu [e] > [ă] (vezi Puşcariu, LR, II, p. 184), este frecventă în textele din Transilvania şi Muntenia (SCRIS. SINTEA; SCRIS. SURDUC; SCRIS. ŞUNCUIUŞ; SCRIS. CHERTIŞ; Iorga, S.D., XIII, p. 29, 44, 49, 51, 58, 71, 84, 87, 125, 137; *ibidem*, VI_2, 502; D.R.A., I, p. 761, 764, 724, 753, 754, 757).

În prepoziția *păntru*, evoluția la care ne referim este atestată numai sporadic în Crişana (Iorga, S.D., XIII, p. 45), sud-vestul şi nordul Transilvaniei (*ibidem*, p. 34, 47; cf. şi *ibidem*, p. 102), iar în *pîn* „prin", transformarea lui [i] în [î] apare numai în sud-vestul Transilvaniei (*ibidem*, p. 63) şi în Muntenia (D.R.A., I, p. 662, 746). În Crişana, unde fenomenul este cunoscut mai târziu (vezi ALR SN VI, h. 1821, 1822, 1823), am înregistrat numai forma *pin* „prin" (SCRIS. TILEAGD; Boitor, SCRIS.) sau *prin* (SCRIS. POCOLA). Sunt frecvente, aici, şi formele *pentru*, *pintru* (SCRIS. LUNCA; SCRIS. CHEȚ; Boitor, SCRIS.; SCRIS. BETFIA; SCRIS. DEDA).

[e] > [ă] şi după oclusiva dentală [d], în prepoziția *dă* şi prefixul *dăs-*[4]. Evoluția este atestată în Banat (LUGOJ 1827; Picot, D.B., p. 27: *d'-o dată*), jumătatea de sud a Crişanei (SCRIS. LUNCA, în care apare prepoziția *de*, dar şi *d-a fi* „de-a fi"), un grai din nord-estul Crişanei (Băseşti – 1824, Iorga, S.D., XIII, p. 45), izolat în sud-vestul şi sud-estul Transilvaniei (Alba-Iulia – cca 1800; *ibidem*, p. 35; Braşov – 1808; *ibidem*, p. 63) şi Muntenia (cf. D.R.A., I, p. 754, 759, 764, 765; Iorga, S.D., VIII, p. 169). În mod surprinzător, în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea, formele *dă*, *dănŭ* „din" apar şi în alte graiuri din Transilvania propriu-zisă şi Maramureş, unde fenomenul nu este înregistrat mai târziu (aceeaşi situație are şi graiul citat din nord-estul Crişanei; cf. Iorga, S.D., XIII, p. 91, 108, 110, 115, 167, 210).

Pe o arie foarte întinsă este atestată închiderea lui [e] aton înaintea articolului hotărât *-le*, deci în poziție de disimilare. Cele mai multe exemple provin din Moldova, Muntenia şi Banat, dar fenomenul este prezent şi în sudul şi sud-vestul Transilvaniei propriu-zise: *rudile* (Odobeşti – 1792; Iorga, S.D., VII, p. 66), *fratile* (ținutul Botoşani – 1781; *ibidem*, p. 128), *degitile*, *numile* (Dersca – 1781; D.R.A., II, p. 504), *pietriile*, *ginerile* (mănăstirea Bistrița – 1780; D.R.A., I, p. 765, 766), *milile* (Bucureşti – 1786; Iorga, S.D., VI_2, 503), *nevestile* (Bădeşti – 1785; D.R.A., I, p. 724), *vitile* (Oreavu – 1786; *ibidem*, p. 746), *petrile* (Iablanița – 1788; Iorga, P.B., p. 77), *numile* (Buchin – 1861; *ibidem*, p. 72), *umierile*, *poalile* (Picot, D.B., p. 34, 43), *fratile*, *sufletile* (PROC.

[4] Pentru prefixul *dăs-* nu avem atestări, dar situația actuală a fenomenului dovedeşte că velarizarea lui [e] din prefix s-a petrecut paralel cu cea a vocalei anterioare (compară ALR I/I, h. 8, 9; ALR II/I, h. 155, 156, cu ALR I/II, h. 236; ALR II/I, h. 248 şi ALR SN I, h. 64).

SĂLAŞ), *cătanile* (Şercăriţa – 1849, Iorga, S.D., XIII, p. 177), *legumile*, *cucuruzile* (Calborn – 1838; *ibidem*, p. 74), *zilile* (Brad – 1791; *ibidem*, p. 60) etc. În Crişana, unde fenomenul este frecvent în zilele noastre (vezi ALR SN VI, h. 1572, 1591), atestările sunt foarte rare: *carile*, pron. rel. (SCRIS. DEDA); cf. şi *păcatile* (Trip – Satu Mare – 1752; apud Gheţie, BD, p. 107). Întrucât formele cu [-e-] sunt foarte frecvente: *bietelea* „bietele", *sîngele* (SCRIS. DEDA), *jinerele* (PL. CIHEI), *sfintele* (SCRIS. CHERTIŞ), *slugibele* „slujbele" (SCRIS. LUNCA), *numele* (SCRIS. CHEŢ), este probabil că aici generalizarea lui [-i-] în astfel de cazuri s-a petrecut mai târziu decât în celelalte regiuni. De altfel, către sfârşitul perioadei la care ne referim, Picot înregistrează şi în Banat forme ca *soariel'e*, *oasiel'e*, cu [-e-] ([-ă-]) menţinut (Picot, D.B., p. 34, 55).

În sfârşit, închiderea lui [-e] din articolul *-le* apare frecvent numai în Moldova, unde fenomenul este paralel cu închiderea lui [-e]: *bucatili* (D.R.A., II, p. 520), *degitili* (*ibidem*, p. 514, nota 3), *zilili* (*ibidem*, p. 521), *vitili* (*ibidem*, p. 525), *altili* (*ibidem*, p. 509) etc. În Banat şi Muntenia, evoluţia lui [-e] la [-i], prin asimilare la [-i-] precedent, s-a generalizat probabil mai târziu (pentru graiurile actuale, vezi ALR SN VI, h. 1572, 1591). Din Muntenia nu avem atestări (cf. însă, în sec. al XVII-lea, *mareli*, *răvaşili*; Gheţie, BD, p. 109), iar în Banat formele cu [-e] păstrat apar până târziu (cf. Picot, D.B., p. 34, 43, 55). Fonetisme ca *feaţili*, *numeli* (PROC. SĂLAŞ; cf., tot acolo, *fratile*, *sufletile*), din 1802, Sălaşul de Sus, localitate aflată în sud-vestul judeţului Hunedoara, nu departe de punctul 27 din ALR II, dovedesc însă că, în sud-vestul României, procesul închiderii lui [-e] din articolul *-le* începuse deja în primul deceniu al sec. al XIX-lea.

Diftongii [ẹa], [i̯a] în silabă finală (poziţie finală absolută sau urmaţi de alte consoane decât cele cu timbru palatal[5]) au evoluat analogic la [ẹ], [i̯ẹ] pe o arie care cuprinde, în zilele noastre, Crişana, Maramureşul, Moldova, graiuri din nordul şi estul Transilvaniei propriu-zise şi din Banat (vezi ALR SN VII, h. 1973, 1975, 2113, 2121-2127, 2133-2145; cf. şi *ibidem*, VI, h. 1593, 1787-1791). În perioada 1780–1880, fenomenul este atestat în toate aceste regiuni fără a avea însă aceeaşi frecvenţă şi aceeaşi distribuţie în toate regiunile.

În Crişana şi Moldova, evoluţia apare în aceleaşi contexte fonetice şi este foarte frecventă: *cè* „cea", *aşè* (Iorga, S.D., XIII, p. 122), *grè* „grea" (*ibidem*, p. 123), *vrè* „vrea" (*ibidem*, p. 125), *am vut ave* (PL. CIHEI), *aşe*, *e* „ea" (*ibidem*), *înainte me* (Boitor, SCRIS.), *n-ar pute*, *săvârşire* „săvârşirea" (CIRC. ORADEA – 1806), *aşe*, *vor pute* (PL. COPĂCENI), *s-au împărechet* (SCRIS. PIŞCOLT), *lege* „legea", *singurătate* „singurătatea" (SCRIS. POCOLA), *să le dè*, *li să scădè* (Odobeşti – cca 1792; Iorga, S.D., VII, p. 66), *aceştie* „aceştia" (*ibidem*, p. 99), *cee* „aceea", *minte* „mintea" (Bianu, C.M.R., IV, 405), *să le ste* (D.R.A., II, p. 521), *vre să e*, *să de* (*ibidem*, p. 523), *înnainte me* (*ibidem*, p. 506), *împrăştiet* (Bianu, C.M.R., IV, p. 405), *u[n]chieşul* (Iorga, S.D., VII, p. 65) etc. În Crişana apar şi forme hipercorecte de tipul: *sorocirea* „sorocire" (Vulcan, SCRIS.) etc., forme care atestă caracterul general al fenomenului.

[5] Pentru cazurile în care erau urmaţi de vocale anterioare, [i̯] sau consoane cu timbru palatal, vezi Ivănescu, *Problemele*, p. 216-218.

În Banat, evoluția este atestată destul de frecvent, dar nu s-a produs când al doilea element al diftongului [ea] era articolul hotărât şi nici în participii de tipul *tăiat*, *împrăştiat* etc.: *să die* (Iorga, P.B., p. 85), *cè* „cea" (*ibidem*, p. 77), *grè* (*ibidem*, p. 73), *vre*, *ave* (Iorgovici, OBS., p. 25, 24), *prie*, *ię* „ia", *sę t'e ięu* (= iau) „iau"; cf. şi *vorbiei*, *spuňiei*, dar *tsiňeai* (Picot, D.B., p. 30, 31, 45, 52). Forme de acest fel aflăm, mai rar, şi în textele din Transilvania propriu-zisă (pentru Maramureş, vezi Gheție, BD, p. 120–121): *vre* (Proc. CRIVADIA), *moaşă-mè* (Iorga, S.D., XIII, p. 63), *stè* „stea", *să vă ținè* (*ibidem*, p. 171).

Palatalizarea labialelor este atestată în graiuri din mai multe regiuni: Transilvania – *de-abdea* (SCRIS. ŞUNCUIUŞ), *moşu-mneaŭ* (Iorga, S.D., XIII, p. 45), *ghifor* „vifor" (*ibidem*, p. 178), *iĭ* „vii" (*ibidem*, p. 62), *hiara* „fiara" (*ibidem*, p. 96); Moldova – *Panhile* (Iorga, S.D., VII, p. 65), *Chetriş* (*ibidem*, p. 84), *cheatră* (D.R.A., II, p. 515), *Sînchetriul* (*ibidem*, p. 618), *ne-am pus numele* „mi-am..." (*ibidem*)[6]; graiuri din sudul țării: *înherată* „înfierată", *înherîndu-să* (D.R.A., I, p. 662, 664), *her* „fier" (Iorga, S.D., VIII, p. 21), *hiară*, *herăria* (Gr. Urițescu, *Stânişoara*, p. 88, 89) etc.

În Banat, este palatalizată labiala [m] în cuvântul *amnează* (Iorga, P.B., p. 89).

Africata [ḑ] este notată destul de rar, în Moldova (*optusprădzăci*, *a dzăce*, *aşădzat*, *dzile*, *triidzăci*; D.R.A., II, p. 534) şi Banat (*dzise*, *o vędzut, doospredzieśi*, *astędzi* etc.; Picot, D.B., p. 25, 32, 33, 38), dar este probabil că se pronunța şi în nordul Transilvaniei, unde a fost înregistrată de ALR (cf. ALR SN VII, h. 1861, 1862, 1926, 1928-1929).

Evoluția fricativei laringale [h] la [v] în *prav*, *plev* apare în Transilvania (Iorga, S.D., XIII, p. 161, 68). În Banat, evoluția s-a petrecut numai când [-h] era precedat de consoană: *vîrv* (AB, II, p. 1929, fasc. 3, p. 39). În *pleh*, [h] este încă păstrat la începutul secolului al XIX-lea (*ibidem*, p. 39, 40).

Căderea lui [h] etimologic caracterizează graiurile din Banat: *oldele* „holdele" (Gh. Cotoşman, *Din trecutul Bănatului*, V, Timişoara, 1936, p. 554), Țara Românească: *aine*, *usarĭ* (Iorga, S.D., VIII, p. 106), *Praova* (*ibidem*, p. 111) şi sudul Transilvaniei: *oțomani* (*ibidem*, p. 58), *Praova* (*ibidem*, XIII, p. 177).

În aceeaşi arie (cu excepția sudului Transilvaniei propriu-zise) înregistrăm forme în care apare un [h] neetimologic: *haia* (Iorga, P.B., p. 97), *hųlor*, *ahaia*, *ahųla*, *helelalte* etc. (Picot, D.B., p. 25, 27, 24, 33), *ha* (Iorga, S.D., VI_2, p. 516), *hodoarele* (*ibidem*, XV_2, p. 100). Izolat, fonetismul este notat şi în sec. al. XVII-lea şi prima jumătate a celui următor (cf. Gheție, BD, p. 158).

În grupul consonantic [vn], labio-dentala [v] evoluează la [m] în graiuri din Banat, Transilvania şi Moldova: *pimnița* (Iorga, P.B., p. 113; idem, S.D., XIII, p. 156; *ibidem*, VII, p. 69).

---

[6] Cf. şi formele hipercorecte de tipul *pezăş* „chezaş" (*ibidem*, p. 504), *me-au părut rău*, *mează noapte* (Gr. Urițescu, p. 80, 87).

Se poate uşor constata că ariile celor mai multe fonetisme analizate până aici nu sunt diferite de cele actuale. Există puţine cazuri în care putem presupune că aria unor inovaţii s-a extins după perioada pe care am avut-o în vedere. Putem cita în acest sens velarizarea vocalelor anterioare în *păntru*, *pîn*, închiderea lui [-e-] la [-i-] înainte de articolul *-le*, [-e] > [-i] în acelaşi articol şi înlocuirea lui [-h] cu [-u̯] în cuvinte ca *pleh*.

Şi faţă de epoca anterioară diferenţele sunt destul de mici. Pe lângă faptul că uneori mulţimea atestărilor ne dă posibilitatea să precizăm mai exact aria sau condiţiile contextuale în care s-a petrecut o evoluţie fonetică (cf., de exemplu, evoluţia diftongilor [e̯a], [i̯a] la [ę], [i̯ę] în silabă finală), ar mai fi de semnalat că, în perioada la care ne referim, aria unor inovaţii pare a fi mai mare (cf. [e] > [ă] după [d]; [e], [e̯a] > [ă], [a] după consoane labiale; închiderea lui [-e-] neaccentuat la [-i-] în *biserică*, palatalizarea labialelor).

2. Vom prezenta mai jos câteva inovaţii sau arhaisme fonetice caracteristice graiurilor din zone mai restrânse şi care pot contribui, în mai mare măsură, la individualizarea unor subunităţi dialectale ale dacoromânei.

Graiurile din Banat

[-e] este păstrat în cuvântul *soarte*; cf. forma articulată *soartea* (Iorga, P.B., p. 68).

Dacă avem în vedere păstrarea diftongului [e̯a] urmat în silaba următoare de [e] sau [ă] în unele graiuri actuale din Banat[7], putem presupune că, în formele de tipul *o dreasărămu* (*ibidem*, p. 80), *coleaşă* (*ibidem*, p. 97), *coleaşe* (*ibidem*, p. 85), *aleasă*, pl. (*ibidem*, p. 86, 90; cf. şi Iorgovici, OBS., p. 22), *veaseli*, *veasel* (Iorga, P.B., p. 66), *feaţii* (*ibidem*, p. 71), *vreamia* (*ibidem*, p. 91) etc., [e̯a] reprezintă nu numai un fapt de grafie, ci şi o realitate fonetică, cel puţin pentru unele zone din Banat.

În textele lui Émile Picot, diftongul [e̯a] este notat de două ori: *poveaste* (D.B., p. 24), *să viearsę* (= [să vi̯arsă]; *ibidem*, p. 55), în toate celelalte forme el fiind redus la [e] ([i̯e]): *vieďe, mierjĕ*, *mierserę* etc. (*ibidem*, p. 28, 26, 25).

Pentru păstrarea lui [i] în *tinăr* avem atestări numai din sudul Transilvaniei (Iorga, S.D., XIII, p. 163, 202), dar se poate presupune, pe baza ariei actuale (cf. ALR II/I, h. 166, ALR I/II, h. 179), că fenomenul caracteriza şi graiurile din Banat şi Oltenia.

Caracteristică Banatului este păstrarea palatalei [ń], provenită din lat. [n] urmat de [e], [i] în hiat şi de [i] flexionar la indicativ şi conjunctiv prezent, pers. a 2-a sg.[8]: *vinea* „via” (Iorgovici, OBS., p. 24), *vini* „(tu) vii” (Bojincă, S., p. 71), *să vini* (Iorga, P.B., p. 119), *cune* „cuie”[9], [kuň] „cui”, [kępętęňiul] (= [căpătăńul];

[7] Vezi, recent, I. Faiciuc, în CL, XIII, 1978, nr. 2, p. 207-220.

[8] Vezi I. Stan, în CL, IV, 1957, nr. 1-2, p. 49-57.

[9] Însemnare pe *Cazanie*, Bucureşti, 1768, provenind din Lăpuşnicel, 1876 (fondul de carte al Mitropoliei Banatului Timişoara, nr. inv. 638).

Picot, D.B., p. 28, 46). În forma [d’u̯ntẹi] (= [dîntăi̯]) (*ibidem*, p. 31), [ń] a evoluat însă la [i̯] în nordul Banatului (pentru graiurile actuale, vezi ALR SN IV, h. 936).

În prepoziția *pre* şi compusele ei, [r] este pronunțat în cea mai mare parte a Banatului: *pre* (Iorga, P.B., p. 68, 69, 90; Iorgovici, OBS., p. 25; LUGOJ 1827; Picot, D.B., p. 26, 46), [pr’afarẹ] (Picot, D.B., p. 55), [pr’u̯ngẹ] (*ibidem*, p. 65), *preste* (*ibidem*, p. 43; Iorgovici, OBS., p. 12).

În nordul Banatului însă, alături de forma arhaică apare şi forma nouă: *precum*, dar şi *pe cum* (SCRIS. JULIȚA), *pe picioare* (PROC. ZĂBRANI). În textele publicate de Émile Picot, forma fără [r] este notată o singură dată: [p’aiśi] (Picot, D.B., p. 45). Variația poate dovedi că în graiurile din nordul Banatului inovația este târzie, probabil de la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul celui următor.

Grupul consonantic [mn] este păstrat în cuvântul *scamn* (Iorgovici, OBS., p. 12).

Forma [mu̯i], pentru adeverbul *mai*, generală la Picot: [mu̯i] *departe* (Picot, D.B., p. 26), [mu̯i] *mari* (*ibidem*, p. 24), [mu̯i] *ai* (*ibidem*, p. 33) etc., poate reprezenta o transcriere greşită ([u̯] = [î] în transcrierea acestuia) a formei *măi*, apărută în urma închiderii lui [a] neaccentuat în frază la [ă] (pentru graiurile actuale, vezi ALR SN VI, h. 1803).

[-ă] este înlocuit cu [-e] în forma de conjunctiv *să aibe* (Iorga, P.B., p. 72; Iorgovici, OBS., p. 25).

Formele analogice *teu* „(al) tău”, *tea* „(a) ta” apar deja la Émile Picot, care le transcrie însă [t'ẹu], [tẹa]: *bărbatu* [t'ẹu] (Picot, D.B., p. 45), *mîna* [tẹa] (*ibidem*, p. 31), *a* [tẹa] (*ibidem*, p. 33). Fenomenul este specific Banatului (vezi ALR SN VI, h. 1665-1668).

[i] este generalizat analogic în toate formele verbului *a vinde*: *să să vindă* (LUGOJ 1801), (sẹ nu’m vindẹ] (Picot, D.B., p. 54). Fonetismul caracterizează graiurile din Banat (cf. ALR SN VII, h. 2057).

Vocala [e], accentuată şi neaccentuată, precedată de consoană, a evoluat, prin diftongare, la [i̯e]. Formele de acest fel sunt notate frecvent de Picot: [vieďe], [fie el], [mierserẹ], [vieďeà] (inf.), [mierj̑e], [pẹriekĭ], [viedz], [sẹ pomieňe], [umieril'e], [driept], [trieśe], [fiereastrẹ] etc. (Picot, D.B., p. 25, 26, 28, 29, 32, 34, 46, 47).

[i] > [î] în *vîne*, pl. de la *vînă* (Iorgovici, OBS., p. 31), *vînele* (Bodea, M.N., p. 246), prin analogie cu forma de singular.

Precedate de grupurile consonantice [st], [zd][10], vocalele anterioare evoluează la vocale centrale, iar diftongul [ẹa] se reduce la [a]: *iastă* (*estă*) „este” (Iorga, P.B., p. 66, 77, 79, 88; LUGOJ 1827); la /a/: *iastă* (*estă*) „este” (Iorga, P.B., p. 66, 77,

[10] Pentru [zd] nu avem atestări, dar situația din graiurile actuale dovedeşte că velarizarea după acest grup consonantic s-a petrecut paralel cu velarizarea după [st] (vezi ALR SN I, h. 126, 259; cf. şi R. Todoran, în FD, VIII, 1973, p. 237).

79, 88; LUGOJ 1827; Iorga, S.D., XIII, p. 197; Bodea, M.N., p. 246, 259), *prestă*, *pestă* (Iorga, P.B., p. 70, 76, 77), *Costa* (LUGOJ 1801; LUGOJ 1802), *sta* „stea”[11].

Fenomenul apare frecvent şi în graiurile din sud-vestul Transilvaniei: *estă* (Iorga, S.D., XIII, p. 86, 102, 142), *dragostă*, *iastă* „este”, *vestîri* „vestiri”, *ci[n]stă* „cinste”, *cinstîtului*, *cinstîților* (PROC. SĂLAŞ).

În formele de tipul *blăstăm*, *blăstămat*, [e] > [ă] pe o arie mai întinsă din Transilvania (cf. Iorga, S.D., XIII, p. 104, 115, 162), dar evoluția poate fi explicată şi prin asimilare.

Velarizarea lui [e] s-a petrecut şi după [t], în neologisme: *tărminuri*, *tărmin* „termen” (LUGOJ 1801). Suntem de fapt în prezența unui fenomen de adaptare fonetică a neologismelor, fenomen care dovedeşte, indirect, că în sistemul fonetic al graiurilor din Banat nu mai existau consoane dentale urmate de vocale anterioare (sau existau numai în contexte fonetice specifice).

[u] > [o], prin asimilare, în formele: *conosciința* (Iorgovici OBS., p. 7), [nekonoscută] (Picot, D.B., p. 31).

Diftongul neaccentuat [ău] a evoluat, în unele graiuri, la [o]: [o kootat] „a căutat”, [koo]tată „căutată”, [frat’e-mio] (Picot, D.B., p. 31, 30, 34), *io* „eu”[12] (*ibidem*, p. 35; PROC. ZĂBRANI). Émile Picot notează şi forma analogică *să mă* [koote] (alături de [kauts]; D.B., p. 56, 51).

ALR notează însă astfel de forme numai în unele graiuri din Banat (cf. ALR SN VI, h. 1653, 1663, 1664, 1674).

Fenomenul discutat este frecvent atestat şi în graiurile din sudul Transilvanei propriu-zise: *socru-so*, *ginere-so*, *tată-so*, *frate-so* etc. (SCRIS. CUGIR), *tată-su* (Iorga, S.D., XIII, p. 59).

Dentalele orale [t], [d], urmate de vocale anterioare, au evoluat la africate (cu excepția dentalelor precedate de siflante; vezi *supra*). Fenomenul este atestat destul de rar: *cinos* „tinos, murdar” (Iorga, P.B., p. 72), *cerce* (= *certe*) „certuri” (*ibidem*, p. 89), *părtălesce* (Bodea, M.N., p. 211). În textele lui Picot, acestea sunt notate [t'], [d'] (cu toate că africata provenită din [k] este notată [ć]: *lapt'e*, *bad'ea* etc. (D.B., p. 35, 63).

Fonetismul este caracteristic graiurilor actuale din Banat şi sud-vestul Transilvaniei, dar este cunoscut şi unei arii mici din nordul Transilvaniei propriu-zise (vezi ALR I/II, h. 151, 159, 172, 192; cf. şi Istrate, *Nepos*, p. 54; Todoran, *Vâlcele*, p. 36; Istrate – Turculeț, *Bistrița-Năsăud*, p. 198-200; Gr. Rusu, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 229-231; Urițescu, *în Filologie XX*, I. *Lingvistică*, Timişoara, 1977, p. 69).

Paralel cu palatalizarea dentalelor orale, a fost palatalizată şi dentala nazală [n] urmată de vocalele anterioare: [biňe], *i*[ň]*ima*, *i*[ň]*imi*, [dušmăňiĭ] etc. (Picot, D.B., p. 29, 30, 31, 56, 63). Evoluția, atestată foarte rar în alte texte (numai în

[11] Forma apare într-o însemnare făcută în satul Cîrpa (azi Valea Timişului, com. Buchin, jud. Caraş-Severin), 1853, pe ultima pagină a unei cărți bisericeşti (*Evanghelie*; fond Mitr. Banatului Timişoara, nr. 510). Cf. şi Viorel Țigu, în „Mitropolia Banatului”, XXVIII, 1978, nr. 1-3, p. 88).

[12] Cf. Capidan, *Megl.*, I, p. 103.

cuvintele scrise cu alfabet latin şi ortografie maghiară: cf. *iunye* „iunie”, Iorga, S.D., XIII, p. 88), caracterizează acum graiurile dintr-o arie foarte întinsă: vestul Olteniei, Banat, Crişana, Maramureş, vestul şi nordul Transilvaniei propriu-zise, graiuri din nordul Moldovei (cf. ALRM I, h. 63, 348).

În aceleaşi condiții (vocale anterioare următoare), este palatalizată şi consoana [l]: *a p[l']eca, slugi[l']e*, *[l']eagănu*, *umere[l']e*, *chei[l']e*, *poa[l'il'e]*, *mîni[l']e* etc. (Picot, D.B., p. 25, 28, 32, 34, 43, 46).

În graiurile din nordul Banatului, oclusivele palatale [k̓], [g̓] sunt africatizate în unele cuvinte[13]: [ćemę] „chemă”, [ćemai] „chemai” (Picot, D.B., p. 29, 56), *răcie* (= *răchie*) „rachiu” (Bodea, M.N., p. 432), alături de [kieil'e], [oki] (Picot, D.B., p. 34, 66).

Fonetismul este atestat şi în sud-vestul Crişanei: *răcie* (Bodea, M.N., p. 49)[14].

Ca reacție împotriva acestui fenomen[15], în nordul Banatului, [t], [d] urmate de vocale anterioare au evoluat în unele cuvinte la [k̓], [g̓]: *unghița* „undița” (Bodea, M.N., p. 255).

Oclusiva bilabială [m] este depalatalizată în formele atone de dativ ale pronumelui pesonal, pers. 1 sg, atât înainte de consoană, cât şi înainte de vocală.

Înainte de consoană, fenomenul este mai răspândit în dacoromână, datorită neutralizării opoziției distinctive de palatalizare în sandhi (cf. Puşcariu, LR, II, p. 182; M. Sala, în SCL, VI, 1955, nr. 3-4, p. 235; E. Petrovici, în FD, III, 1967, nr. 2, p. 207-209; cf. şi Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935, p. 116-117). De altfel, în această poziție, fonetismul este notat deja în textele din sec. al XVI-lea: **съмфие**, **съмдѫ**, **милѫмбафи** (P.O., p. 26, 261, 292)[16]. În secolul al XVII-lea, depalatalizarea lui [m] înainte de consoană în Banat este atestată de *Anonymus Caransebesiensis: amintém viné* „reminiscor”[17]. Fenomenul este apoi frecvent în textele din Banat publicate de N. Iorga: *şi-mŭ zisă să mă las*, *îm iau îndrăznire* (D.B., p. 72, 115), *îmŭ pare bine*, *să-mŭ fiți spusŭ*, *în cade rău* (dar *me-au părutŭ bine, să-mi* aduci, cu [i] final afon păstrat înainte de vocală[18]. În PROC. ZĂBRANI, apare de două ori locuțiunea verbală *nu-m vine în minte*, cu [m] depalatalizat (alături de *bine-mi aduc aminte*, în care [i] final afon se păstrează înainte de vocala inițială a unui cuvânt următor). Aceeaşi situație au şi textele din alte regiuni: *îm zisără* (dar *mi-o lega*, *mi-au spus*, chiar *îmi spun* etc.; SCRIS. CUGIR), *de-m spuni* (alături de *să-m fiț martori*; PROC. CRIVADIA), *să-m dea* (SCRIS. CHERTIŞ) etc.

---

[13] Pentru [g̓] nu avem atestări.

[14] Pentru aria actuală a africatizării oclusivelor palatale, vezi I. Pătruț, în DR, X_2, 1943, p. 303-304; Gr. Rusu, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 229-231; cf. şi D. Urițescu, în SCL, XXIII, 1972, nr. 2, p. 162; idem, în *Filologie XX*, I, Timişoara, p. 67.

[15] Vezi I. Pătruț, în DR, X_2, 1943, p. 304; cf. şi D. Urițescu, în SCL, XXIII, 1972, nr. 2, p. 163.

[16] Grafii de acest fel apar şi la Coresi (cf. *Psaltirea slavo-română (1577)*, Bucureşti, 1976, p. 27^r, 71^v, 100^r, 136^r).

[17] *Dictionarium valachico-latinum*. Ediție de Gr. Crețu, în „Tinerimea română”, serie nouă, I, fasc. 3, Bucureşti, 1898, p. 327.

[18] Exemplele din urmă sunt extrase dintr-o scrisoare din Timişoara, 1800; *ibidem*, p. 119.

Generalizarea lui [m] depalatalizat înainte de vocală, fenomen caracteristic graiurilor actuale din Banat, sud-vestul Transilvaniei şi sudul Crişanei (cf. ALR I/I, h. 72, 148; *ibidem*, II, h. 302; ALR II/I, h. 125)[19], este atestată însă prima dată într-o însemnare făcută, în primele două-trei decenii ale secolului al XIX-lea, pe o carte bisericească (*Molitfelnic*, Râmnic, 1758[20]) care provine din localitatea Corneşti, jud. Timiş: *naş m-au fost Iosa Florii*... În această perioadă, forma este folosită şi de Damaschin Bojincă: *m-au uşurat* „mi-au...” (Bojincă, S., p. 82). Inovaţia a apărut, aşadar, foarte probabil, la începutul secolului al XIX-lea. În deceniul al optulea al aceluiaşi secol, formele cu [m] depalatalizat înainte de vocală sunt generale: *să* [m'a] *ducă*, [m'o] *aduce*, *pînă* [m'am] *urît viaţa* etc. (Picot, D.B., p. 32, 33, 46, 56)[21].

Africatele [ĉ], [ĝ] au evoluat la fricativele alveo-palatale [ś], [ź]. Evoluţia este generală în textele lui É. Picot (care transcrie fricativele alveo-palatale prin [š], respectiv [jˑ]): [ajˑunjˑe], [mierjˑe], *slu*[jˑ]*ile*, [ś]*ine*, [aduśe], [śe], [faśe], [p'aiśi] etc. (D.B., p. 26, 28, 33, 35, 43, 45).

Evoluţia pare să fie atestată şi în primul deceniu al secolului al XIX-lea, dar numai în sud-vestul Transilvaniei, într-o arie caracterizată şi în zilele noastre prin [ś], [ź]: *Sălaş de Zos*, pentru „Sălaşul de Jos” (PROC. SĂLAŞ), în care [z] poate fi întrebuinţat pentru redarea lui [ź]în grafia chirilică.

[u̯] intervocalic a evoluat la [v] în forme ca: *au luvat* (Iorga, P.B., p. 67), *au fost luvat-o* (*ibidem*, p. 92; cf. şi Gheţie, BD, p. 477). În cuvântul *măduhă* însă, [u̯] > [h] (Bodea, M.N., p. 215, 218).

În urma analizei de mai sus, putem conchide asupra existenţei următoarelor serii de vocale în *sistemul vocalic* al graiurilor din Banat:

– anterioare: [ę], [e], [i]

– medio-anterioare: [ę̆]

– mediale: [a], [ą̆], [ă], [î]

– posterioare: [o], [u]

Existenţa lui [ę] o putem presupune atât pe baza situaţiei actuale (Banatul se încadrează în aria care îl păstrează pe [ę] provenit din diftongul [ea] în poziţia [e]; cf. ALR SN VII, h. 1912, 1934), cât şi pornind de la forme de tipul *să die*, *cè* etc. (vezi *supra*). [ą̆] provine din velarizarea lui [ę] după anumite consoane, iar [ę̆] poate fi presupus pe baza formelor [ieu̯] (= [i̯ău̯]), pentru [i̯eu̯] (Picot, D.B., p. 45), [ię] (= [i̯ă]), pentru [i̯e] (*ibidem*, p. 27, 30).

[19] Fenomenul este atestat şi în dialectul istroromân (vezi A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971, p. 121; cf. şi S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, I. *Texte*, Bucureşti, 1906, p. 20: *ţe m-or pemintu ara*).

[20] Arhiva Mitropoliei Banatului Timişoara, nr. inv. 656. Însemnarea se află pe foile dinaintea titlului. Cf. şi V. Ţigu, în „Mitropolia Banatului”, XXVIII, 1978, nr. 1-3, p. 78.

[21] Pentru aria actuală şi explicarea fenomenului, vezi D. Uriţescu, în SCL XXXI, 1980, p. 207-212.

Dacă admitem că în anumite poziții [ę̆́] este un arhaism (provenit din asimilarea parțială a unui [ă] < lat. [a] neaccentuat)[22], în sistem trebuie introdusă şi această vocală din seria medio-anterioară (cf. şi ALR SN VII, h. 2045).

Acest sistem vocalic poate fi redat sub forma unui triunghi:

[i]				[î]		[u]
	[e]		[ĕ]	[ă]	[o]	
		[ę]	[ę̆]	[ą̆]		
				[a]		

În ceea ce priveşte *sistemul consonantic*, trebuie să remarcăm, în primul rând, apariția unor consoane noi – alveo-palatalele [ś], [ź], asemănătoare cu fricativele [ŝ], [ẑ] din Moldova, dar inexistente în alte regiuni –, precum şi crearea unei noi serii de africate prepalatale (sau palatale), diferite, în privința statutului fonologic (şi din punct de vedere fonetic), de africatele [ĉ], [ĝ] din alte regiuni. Putem considera că, prin apariția alveo-palatalelor [ś], [ź], a fost refăcută corelația de palatalizare pentru fonemele [ş], [j][23]. Poziția în sistem a acestor foneme este însă diferită de cea a fonemelor [ş], [j], [ş'], [j'] din graiurile de tip muntenesc care prezintă aceeaşi corelație[24].

În cazul fonemelor [ṭ], [ḍ], [s] a dispărut corelația de palatalizare. În graiurile care au pierdut opozițiile de tipul [st'a] „stea”: [sta] „a sta” (datorită velarizării vocalelor anterioare după grupurile consonantice [st], [zd]), se poate afirma acelaşi lucru şi despre fonemele [t], [d].

Trebuie să observăm, de asemenea, că fonemul [ń], care intră în corelație de palatalizare cu [n], are o frecvență mai mare în graiurile din Banat decât în cele din Transilvania, întrucât rezultă atât din palatalizarea dentalei nazale, cât şi din conservarea palatalei [ń] din româna comună.

Graiurile din nord-vestul Transilvaniei

[ă] > [e] în *trei* „a trăi” (SCRIS. ŞUNCUIUŞ), *au mai treit* (SCRIS. SURDUC). Un fenomen asemănător este atestat în graiurile actuale din aceeaşi arie în formele verbului *a tăia* (cf. ALR SN VII, h. 188/310, 95, h. 2000/95).

---

[22] Vezi D. Urițescu, în SCL, XXIV, 1973, nr. 4, p. 452-453; cf. şi Gr. Brâncuş, în SCL, XXIV, 1973, nr. 3, p. 293-294; idem, în AUBLL, XXII, 1973, nr. 1, p. 159-160.

[23] Vezi, pentru graiurile actuale din Banat, N. Saramandu, în SCL, XXVI, 1975, nr. 2, p. 124.

[24] Cf. şi *ibidem*, p. 126, nota 32.

[î] > [i] în forma *întii*: *în anii cei mai dintie* (SCRIS. CHERTIŞ), *întie zi* (CIRC. ORADEA 1806), *cuvîntul întie* (PL. CIHEI), *dintie* (Bodea, M.N., p. 146), *întia zi* (*ibidem*, p. 188). Evoluţia este atestată şi în sud-vestul Transilvaniei propriu-zise (PROC. SĂLAŞ: *înti*, alături de *întîi*, *dintîi*).

Închiderea lui [-e] la [-i] este atestată o singură dată, la începutul secolului al XIX-lea: *iasti* (Roşu, I.B., p. 54; cf. şi Gheţie, BD, p. 110). În alte regiuni, fenomenul este notat în secolele anterioare (cf. *ibidem*, p. 109-110).

[o] > [ă] în *tăt* (Boitor, SCRIS.); cf. şi *tăţi* (Beiuş – 1770, Iorga, S.D., XIII, p. 49), *tătă* (Ţebea – 1793, *ibidem*, p. 191). La sfârşitul secolului al XVIII-lea apar însă frecvent şi formele *tot* (SCRIS. CHEŢ), *toţi* (SCRIS. BETFIA)[25].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fenomenul este notat frecvent şi în graiurile din nordul Banatului: [tẹ]*te* (= *tăte*), [tẹt], [tẹ]*ţi* (Picot, D.B., p. 26, 28), alături de *tot* (*ibidem*, p. 24, 46). Forma [tẹtẹ] (= *tătă*) pare a fi avut o arie mai mare, căci apare şi într-un text provenit din localitatea Brebu, jud. Caraş-Severin (*ibidem*, p. 55).

[u] > [o] în articolul nehotărât *un*: *on potiri*, *on venit* (INV. COCIUBA). Forma apare în aproape toate graiurile actuale din Crişana, în graiuri din Transilvania propriu-zisă şi din nordul Moldovei (ALR SN VI, h. 1574).

În perioada la care ne referim, apar frecvent forme care atestă evoluţia diftongului [o̯a] la [â]: *Ceişora* (SCRIS. POCOLA), *forte* (SCRIS. TILEAGD, *să joce* ((PROC. CRIVADIA) etc.

[i̯] final dispare în adverbul *ma* „mai”: *al ma sus însemnatei* (SCRIS. CHEŢ), *ma jos* (SCRIS. DEDA). Fenomenul are o arie de răspândire mai mare în formele *togma* (*tocma*) „tocmai”, *întocma* (PL. BETFIA; SCRIS. CUGIR; Iorga, S.D., XIII, p. 64, 162; D.R.A., II, p. 508, 509).

Palatalizarea dentalelor este rar atestată, doar în cuvinte scrise cu litere latine şi ortografie maghiară: *Szelistye* (Iorga, S.D., XIII, p. 90; pentru [ń], vezi *supra*; cf. şi Gheţie, BD, p. 132).

Fonetismul este atestat însă indirect, prin exemplele în care [t], [d] sunt folosite pentru [k̍], [g̍], grafie care reflectă confuzia dintre [t'], [d'] şi [k̍], [g̍]: *Tioarului* (= Chioarului; SCRIS. TILEAGD), *teltuială* (Iorga, S.D., XIII, p. 46), *teltuiale* (*ibidem*, p. 85), *deaştide* „deschide” (*ibidem*, p. 49), *diaţa* „ghiaţa”, *Dermanŭ* „Gherman” (*ibidem*, p. 122, 123) etc. Fenomenul acesta, care are aproximativ aceeaşi arie de răspândire ca şi palatalizarea dentalelor orale în stadiul [t"], [d"], apare şi în operele literare ale ardelenilor. Gheorghe Şincai, de exemplu, foloseşte frecvent forme de tipul *întypuiesc*, *muşti*, *răditele*, *rîntiază*, *desdeoacă* etc. sau chiar *ghihorilor* (= *dihorilor*), formă care dovedeşte direct existenţa palatalizării dentalelor[26].

---

[25] În Maramureş şi nordul Moldovei atestările fenomenului sunt mai vechi (vezi Gheţie, BD, p. 115).

[26] Vezi F. Fugariu, *Limba lui Şincai*, în Gheroghe Şincai, *Opere*, I. *Hronica românilor*, tom. I, [Bucureşti], 1967, p. CXXI.

[d] final dispare în formele de gerunziu: *văzîn* (SCRIS. SURDUC; tot aici apare însă şi o formă cu [d] final: *au fost zăcînd*).

Formele fără [d] final sunt notate frecvent şi în texte din sud-vestul Transilvaniei propriu-zise: *mîncîn*, *rîzîn*, *plîngîn* (PROC. CRIVADIA), *plininu-să* „împlinindu-se" (PROC. SĂLAŞ).

ALR înregistrează fenomenul în graiuri din nord-estul Crişanei, sud-estul Banatului, Transilvania, Maramureş, nord-vestul Moldovei şi nord-vestul Olteniei (ALR SN VII, h. 2144-2155).

Evoluția africatei [ĝ] la fricativa [j] este notată foarte frecvent, pe o arie întinsă din Transilvania: *jinerele* (PL. CIHEI), *am cujetat*, *cujet* (PL. BETFIA), *arjint* (INV. COCIUBA; Iorga, S.D., XIII, p. 154), *şterje*, *trajere* (SCRIS. CHERTIŞ), *fuje* (PROC. CRIVADIA), *amăjitor* (Bodea, M.N., p. 314), *îndărjit* (Pauleti, C.S.R., p. 52), *draji*, *fraji* (*ibidem*, p. 53), *o fujit* (*ibidem*, p. 56), *plînje* (*ibidem*, p. 60), *n-ajunjea*, *merjeam* (*ibidem*, p. 74) etc., arie întregită de numeroasele forme hipercorecte, de tipul: *slugitoriu*, *prilegi* „prilej", *grigi* „a îngriji" (SCRIS. CUGIR), *s-au geluit* „s-a jeluit", *gele* „jale" (SCRIS. TILEGAD), *vragibă*, *slugibele* (SCRIS. LUNCA), *slugitoriu* (SCRIS. CHEȚ), *veğnică* (Iorga, S.D., XIII, p. 46), *ğupănul* (*ibidem*, p. 49) etc. (cf. şi F. Fugariu, *lucr. cit.*, p. CXXII).

În Crişana, consoanele palatale [ş'], [j'] se depalatalizează. Prin pierderea caracterului palatal, consoanele [ş], [j] ajung în vecinătatea vocalelor [a], [o], [u] următoare, iar în poziția finală nu sunt urmate de [-i] afon: [ş́]-*au adus* > [ş]-*au adus*, *mo*[ş'] > *mo*[ş] etc. Această evoluție nu presupune şi „durificarea" fricativelor [ş], [j], căci vocalele palatale următoare nu sunt transformate în [ă], [î][27].

O astfel de situație întâlnim în cele mai multe dintre graiurile actuale din Crişana. Astfel, forma *în*[şâ]*lă*, prez. ind., pers. a III-a sg., apare în punctele 279, 316, 310, 64, deci în aria centrală a subdialectului crişean, în care consoana [ş] nu are caracter dur (în aceleaşi graiuri sunt notate şi forme de tipul: *în*[şe]*lă*m, *în*[şi̯e]*l*, *în*[şi̯e]*li* etc.), dar este depalatalizată (vezi ALR SN VII, h. 1893, 1894). În aceeaşi arie sunt frecvent notate şi plurale de tipul *năna*[ş] (ALR I/II, h. 216/80, 315, 278, 324, 333, 335), *nunta*[ş] (*ibidem*, h. 255/315, 320, 324) sau *sănăto*[ş] (ALR I/I, h. 132/320).

În documentele posterioare anului 1780, fenomenul este atestat în mod consecvent: *să-ş aducă aminte* (SCRIS. VINTERE), *ş-au cerut sălaş* (SCRIS. LUNCA), *ş-au arătat voe* (SCRIS. PIŞCOLT), *scriş* „scrişi", *greşala* (SCRIS. DUMBRĂVIȚA), *ş-au căpătat o muiere*, *a-ş putere ține* (SCRIS. POCOLA), *să şază*, *ş-au stricat numele* (SCRIS. CHEȚ), *vrînd a-ş căsători*, *iarăş*, *însuş*, *să şadă* (PL. BETFIA), *aceiaş* (CIRC. ORADEA 1805), *acelaş* (SCRIS. BETFIA), *ş-au vărsat* (SCRIS. DEDA), *şapte*, *să şază*, *şade* (PL. CIHEI)[28], *nemeş*, pl., *iarăş* (dar şi *scrişi*; Şomcuta Mare – 1831; Iorga, S.D., XIII, p. 189), *Morîşan*, *aceaş* (Letca – 1834; *ibidem*, p. 123) etc. În

[27] În acelaşi fel ar trebui interpretate şi unele grafii din sec. al. XV-lea şi al XVI-lea care trimit la pronunțările [ga], [ja] (vezi Gheție, Mareş, *Gr. dacorom.*, p. 181-186).

[28] Pronunțarea *şase*, *şapte* în Crişana a fost semnalată, pentru sec. al XIX-lea, şi de Gheție, BD, p. 144, 145.

toate documentele vocalele anterioare precedate de [ş], [j] sunt păstrate: *şede* „şedea” (SCRIS. VINTERE), *trajere*, *şterje* (SCRIS. CHERTIŞ), *aşe* (SCRIS. TILEAGD; SCRIS. PIŞCOLT; SCRIS. CHEŢ) etc.

Formele cu diftongii [e̯a], [i̯a] şi cu [i] final afon după [ş], [j] sunt foarte rare: *aşea*, *grijea* (SCRIS. SURDUC; acestea pot fi rezultatul unei contaminări între formele literare *aşa*, *grija*, prima fiind atestată în documentele din aceeaşi regiune[29], şi formele dialectale [aşé̯], [gríje̯], *să-şi facă* (PL. COPĂCENI), *însuşi*, *griji* (PL. BETFIA), *şi-au cerut* (Vulcan, SCRIS.), *şease* (Vulcan, SCRIS.). Astfel de forme, deşi rare, dovedesc că depalatalizarea nu era generală în epoca cercetată. De altfel, [ş'], [j'] se mai păstrează şi în unele graiuri actuale din Crişana (cf. ALR SN VII, h. 1894/325; ALR I/II, h. 255/308, 337).

Aceeaşi situaţie au şi unele graiuri din Transilvania propriu-zisă: *ce-ş dobîndi*, *cerîndu-ş*, *să-ş ceae*, *ş-o pierdut*, *ş-o cerut*, *puş* „puşi”, *însuş*, *increzu-ş lucrul* etc. (SCRIS. CUGIR), *şasă*, *îş făcură*, *strînş* (PROC. CRIVADIA), alături de *aşe* (sau *aşea*, pentru care vezi *supra*). Şi în aceste texte apar forme cu [i] final afon: *aduşi*, *nuntaşi*, *îşi va da* (PROC. CRIVADIA), care se pot datora însă influenţei normei literare. Într-un alt grai din Transilvania, Roşia de Secaş, Pauleti notează în mod consecvent forme de tipul: *ş-acum* (Pauleti, C.S.R., p. 83), *ş-or zice* (*ibidem*, p. 56), *ş-al meu* (*ibidem*, p. 61), *ş-aşa* (*ibidem*, p. 64), *ş-o găsîiŭ* (*ibidem*, p. 74), *să şază* (*ibidem*, p. 99), *orăşan* (*ibidem*, p. 118) etc., alături de *şepte* (*ibidem*, p. 84), *uşe* (*ibidem*, p. 90, 99, 100), *cenuşe* (*ibidem*, p. 99) etc. Aici însă [i] final afon este general, probabil sub influenţa limbii literare.

Textele literare din Transilvania prezintă un amestec de forme din care este greu de dedus pronunţarea specific dialectală: *învîrtoşată*, *grije*, *grija*, *deşearte* etc. (Maior, PRED., *Cuvânt înainte*); *greşeală* (Maior, IST., I, p. 92), *se deşartă* (*ibidem*, p. 95), *grijea* (*ibidem*, p. 96), *să le slujească* (*ibidem*, p. 98), *cenuşă* (*ibidem*, p. 100), *se deşertă*, *deşertate* (*ibidem*, p. 101), *ş-au putut năluci* (*ibidem*, p. 107), *ş-au luat şie* (*ibidem*, p. 108) etc.; *ş-au păstrat* (Rus, IC. PĂM., II), *aşi voi* (*ibidem*, p. IV), *ş-ar petrece* (*ibidem*, p. VI), *ş-au ţinut* (*ibidem*, p. VIII), *orăşăl*, *totuşi* (*ibidem*, p. XIII), *aşi fi îndrăsnit* (*ibidem*, p. XIV).

[r] dispare, prin disimilare în fonetică sintactică (cf. Puşcariu, LR, II, p. 111), în *cătă* „către” (SCRIS. PIŞCOLT) şi, probabil datorită unei tendinţe de simplificare a grupurilor consonantice finale (*ibidem*, p. 135), în pronumele *a noaste* „ale noastre” (INV. COCIUBA). Prima formă pare să nu fie generală la sfârşitul secolului al XVIII-lea: *cătră* este notat mai frecvent (SCRIS. TILEGAD; SCRIS. SURDUC; PL. BETFIA; PL. CIHEI). Formele de tipul *noşti*, *noastă*, *nost* sunt însă atestate pe o arie întinsă din Transilvania (cf. PROC. SĂLAŞ; Iorga, S.D., XIII, p. 51, 71, 83, 143; Pauleti, C.S.R. 75).

Sporadic, fenomenul este atestat şi înainte de 1780, în Maramureş, nordul Moldovei şi Banat (Gheţie, BD, p. 155).

---

[29] În PL. COPĂCENI, *aşa* şi *aşe* apar pe aceeaşi pagină.

Sistemul vocalic al graiurilor din nord-vestul Transilvaniei cuprinde următoarele serii de vocale:

– anterioare: [ẹ], [e], [i̯], [i]

– mediale: [a], [ặ], [ă], [î]

– posterioare: [ọ], [o], [u]

Existența vocalelor [ẹ], [ặ] poate fi presupusă pe baza unor fapte asemănătoare cu cele citate în cazul graiurilor din Banat (vezi *supra*). Ca şi în graiurile din Banat, putem introduce în sistemul vocalic şi o vocală medio-anterioară de deschidere medie. Întrucât în unele graiuri actuale din Crişana [-e] s-a închis până la stadiul [-i̯], am putea presupune, pentru astfel de graiuri, şi existența acestei vocale (cf. ALR II/I, h. 20, 23, 24, 27, 28).

Putem prezenta astfel acest sistem vocalic:

[i]				[î]			[u]
	[i̯]						
		[e]	[ĕ]	[ă]		[o]	
			[ẹ]	[ặ]	[ọ]		
				[a]			

În ce priveşte *sistemul consonantic*, remarcăm în primul rând apariția arhifonemelor /t"/, /d"/ şi dispariția opoziției de sonoritate în cazul fonemului /ĉ/.

Fonemele /s/, /z/, /ț/ nu intră în corelație de palatalizare. Această corelație nu există, de altfel, nici în cazul fonemelor /ş/, /j/, cu toate că acestea nu se realizează, din punct de vedere fonetic, ca fricative „dure".

Trebuie să menționăm, de asemenea, faptul că, în urma palatalizării dentalelor, perechea palatalizată a fonemului /n/ se realizează fonetic ca o palatală – /ń/.

Graiurile munteneşti

[a] este înlocuit, prin analogie, cu diftongul [ẹa] în formele de imperfect ale verbului *a fi*: *erea* (D.R.A., I, p. 765; Iorga, S.D., VIII, p. 9, 116). Fonemul este specific şi astăzi subdialectului muntean (cf. ALR SN VII, h. 2159-2161).

[ă] > [o] sub influența unei consoane labiale: *fomeeşti* (Iorga, S.D., VI_2, 503), fenomen pe care îl aflăm şi în sudul Transilvaniei propriu-zise: *fomei* (*ibidem*, p. XIII, p. 167). În aceeaşi regiune sunt atestate însă şi formele *fămeeşti* (*ibidem*, p. VI_2, 504, 520), *femeeşti*, cu asimilarea lui [ă] la vocala palatală din silaba următoare (*ibidem*, p. 517). Toate cele trei forme au fost notate şi în graiurile actuale din sud (cf. ALR I/II, h. 194, 195; ALR SN V, h. 1370).

Labializarea vocalei [ă] în prepoziția *dă* „de” urmată de o prepoziție care are la inițială o consoană labială, fenomen atestat în textele muntenești încă în secolul al XVII-lea (vezi Gheție, BD, p. 177), este notată frecvent și după 1780: *du pă* „de pe” (D.R.A., I, p. 724, 754, 757, 761), *du prin* „de prin” (*ibidem*, p. 760).

Vocala anterioară [e] evoluează la [ă] în pronumele reflexiv *se* (probabil sub influența lui *să*, morfem al conjunctivului, în construcții de tipul *să se ducă*, *să se culce* etc.): *să să strice* (Iorga, S.D., VII, p. 170), *să numeşte*, *mi să pare* (*ibidem*, p. 171, 172*), nu să face* (*ibidem*, p. 168), *întîmplîndu-să* (D.R.A., I, p. 724), *a să vinde* (*ibidem*, p. 764), *să află* (*ibidem*, p. 754) etc. Ca şi în graiurile actuale din subdialectul muntean (cf. ALR I/II, h. 230; ALR SN VI, h. 1627), forma *să* este generală. Faptul este confirmat şi de formele hipercorecte de tipul *se dia*, *se mă bucur* (Iorga, S.D., VII, p. 170).

Anticiparea elementului palatal în cuvinte de tipul *v*[ei]*chi*, *păr*[ei]*chi* etc., inovație specifică graiurilor muntenești (vezi ALR II/I, h. 230; ALR SN I, h. 229; ALRM I/I, h. 21, 82; ALR I/I, h. 18), apare frecvent în texte (mai ales în cele din Oltenia): *veiche*, *veichime* (Iorga, S.D., VI_2, p. 502), *pareiichie* (*ibidem*, p. 503), *Ianaiche* (*ibidem*, p. 504), *roichie*, *veiche*, *pareaichie*, *păreaiche* (*ibidem*, p. 504-519), *Costaiche* (*ibidem*, p. 517), *privileighĭ* (*ibidem*, p. 521), *împăreicherea* (D.R.A., I, p. 765) etc.

Fenomenul este atestat şi în sud-estul Transilvaniei propriu-zise: *veichiu* (Braşov – cca. 1828; Iorga, S.D., XIII, p. 64).

Fricativa labio-dentală /v/ este afonizată în formele: *fo* „vreo” (Iorga, S.D., VIII, p. 112), *fro* „vreo” (*ibidem*, p. 106, 116, 117).

Sistemul vocalic al graiurilor din Muntenia este mai sărac, în comparație cu cel al graiurilor din alte regiuni. Putem presupune existența a numai 7 vocale, care pot fi redate astfel:

[i]		[î]		[u]
	[e]	[ă]	[o]	
		[a]		

Caracteristică pentru *sistemul consonantic* al celor mai multe graiuri din sud este păstrarea corelației de palatalizare la fonemele /s/, /z/, /ț/, /ş/, /j/ (vezi *supra*).

Caracterul muiat al consoanelor [ş], [j], deci dispariția seriei neutre a celor două foneme, fenomen existent în multe dintre graiurile actuale din sudul țării (vezi, de exemplu, ALR SN VII, h. 1873-1874), nu reiese din textele cercetate.

Graiurile din Moldova

[ă] protonic evoluează la /a/: *şatrarului* (D.R.A., II, p. 532), *spatar* (*ibidem*, p. 507), *caminar* (*ibidem*, p. 598), *să ispaşască* (*ibidem*, p. 603) etc.

[ă] protonic > /-î-/: *noaîzăci* (*ibidem*, p. 514), *rîdică*, *rîdicat* (*ibidem*, p. 531; dar şi: *rădica – ibidem*; *să mă ridic – ibidem*, p. 516; *să şi le ridice – ibidem*, p. 513), *desîvîrşită* (*ibidem*, p. 526).

Închiderea lui [ă] final este atestată mai ales indirect, prin formele în care, în locul unui [-ă] etimologic, apare [-i]. Acesta din urmă trebuie interpretat ca [-î] sau [-â]: *Ioniți* (Iorga, S.D., VII, p. 97), *urmiazi* „urmează”, *îş mai alăturiazi*, *cuviinți* „cuviință” (*ibidem*, p. 100), *coasi* „coasă” (D.R.A., II, p. 519). Suntem de fapt în prezența unor forme hipercorecte. Faptul că vocala finală este *i*, nu *e*, dovedeşte că scribul pronunța [-î] sau [-â], nu [-ă].

În acelaşi fel pot fi interpretate şi grafiile de tipul: *finați* „fînețe” (D.R.A., II, p. 519), *să lucrezi* (*ibidem*, p. 523), *să urmezi* (*ibidem*, p. 508), *griji* „grijă” (*ibidem*, p. 510) etc., în care *-i* apare în locul lui [-î] sau [-â] rezultat din închiderea lui [-ă] secundar (provenit din „velarizarea” lui [-e] precedat de consoane „dure”; vezi *supra*).

Formele cu [-î] apar foarte rar în texte: *să înştiințăzî*, *pîrî* (Mănăstirea Tazlău – 1793; *ibidem*, p. 584).

Fenomenul este atestat şi în graiuri din Transilvania: *demi*[nea]*ţî* (Năsăud; Iorga, S.D., XIII, p. 137), *pînî* (Letca; *ibidem*, p. 122).

[ă] > [o], sub influența oclusivei bilabiale /p/, în *popuşoi* „porumb” (D.R.A., II, p. 600). Cf. şi *pupoşoi* (*ibidem*, p. 529).

[-e-] neaccentuat s-a închis la [-i-] în multe forme: *ostineala* (Iorga, S.D., VII, p. 66), *fiičorii* (*ibidem*, p. 69), *moşiia Galbinii̯* (*ibidem*, p. 84), *piste* „peste” (*ibidem*, p. 85), *dispăgubire* (*ibidem*, p. 99), *facim* (*ibidem*, p. 100), *adivărată* (Bianu, C.M.R., IV, p. 404), *disfrănată*, *alegire*, *adivăr*, *să vă vide* (*ibidem*, p. 431), *oaminii*, *oarişcari* (D.R.A., II, p. 519), *fiişticari* (*ibidem*, p. 511), *pintru*, *cililalte* (*ibidem*, p. 521), *cerire* (*ibidem*, p. 525), *dizgropăm* (*ibidem*, p. 514), *fimeii*, *discoperită* (*ibidem*, p. 515), *vii face* (*ibidem*, p. 510), *niascultători* (*ibidem*, p. 510), *Putnii̯*, *curgirea apii̯* (Iorga, S.D., VII, p. 66), *loc[ul] sfintii̯ mănăstirii̯* (*ibidem*, p. 69) etc.

Ca reacție împotriva acestei tendințe, apar numeroase forme hipercorecte: *obeceiu* (D.R.A., II, p. 505), *ispravneci*, *stolnecului*, *vornecu* (*ibidem*, p. 515) etc.

Ca frecvență fenomenul poate fi caracteristic Moldovei, cu toate că forme de acest fel întâlnim (uneori alături de cele cu [-e-] menținut) şi în alte graiuri, mai ales din Transilvania şi Banat: *pominire*, *să să pomenească* (Crişcior; Iorga, S.D., XIII, p. 83; Letca; *ibidem*, p. 122), *fičoru* (Boholț, Ibaşfalău; *ibidem*, p. 59, 116), *ficiori*, *ficioru*, dar şi *feciorul* (Roşia de Secaş; Pauleti, C.S.R., p. 51, 53, 90), *galbin*, *vinea*, *di pin* „de prin”, *galbină* (*ibidem*, p. 86, 90, 111, 118), *ficiori* (Mehadia; Iorga, P.B., p. 110) etc. În Crişana, forma *ficiorul* apare într-un singur text (alături de *feciori*; PL. BETFIA), în celelalte fiind generală menținerea lui [-e-] în acest cuvânt.

Închiderea lui [-e] la [-i] este notată foarte frecvent în textele din Moldova: *dumisali*, *cumpărati*, *vii* „vie” (Iorga, S.D., VII, p. 68), *luîndu-ni*, *toati*, *fiişticari*, *di* (*ibidem*, p. 99), *persoani*, *urmati*, *opştii* (*ibidem*, p. 100), *păgubirili*, *pi cini*, *hărtiili*,

(*ibidem*, p. 101), *bucatili* (D.R.A., II, p. 520), *pogoani*, *degitili* (*ibidem*, p. 514, nota 3), *zilili hotărîti* (*ibidem*, p. 521), *vitili* (*ibidem*, p. 525), *altili*, *bălțili* (*ibidem*, p. 509) etc.

[-e-] accentuat evoluează la [-i-] în unele cuvinte: *miŭ* „meu"[30] (Iorga, S.D., VII, p. 65), *aciĭ* „acei" (*ibidem*, p. 66), *acist* „acest", *ciĭ* „cei" (*ibidem*, p. 100), *cie* „aceea" (D.R.A., II, p. 519), *aciştie* „aceştia" (*ibidem*, p. 510), *acii* „acei" (*ibidem*, p. 509). Formele nu sunt însă generale.

Închiderea s-a petrecut probabil mai întâi când aceste cuvinte erau neaccentuate în frază.

[-u̯-] este înlocuit cu [i̯] în *pie*, pl. de la *piuă* (Popeni – 1781; D.R.A., II, p. 507). Alături de această formă, care apare de două ori, este de notat şi pluralul *piiue* (*ibidem*).

Evoluția lui [-n-] în [-r-] o întâlnim mai ales în prepoziția *pînă*: *pără* (Iorga, S.D., VII, p. 98; D.R.A., II, p. 507, 511, 521, 523), *păr'nu* (*ibidem*, p. 509), *păr'atunce* (*ibidem*, p. 507) etc. Mai rar, fenomenul apare şi în alte forme: *cu amăruntul* (Iorga, S.D., VII, p. 98), *cu amărunt* (D.R.A., II, p. 519), *a nimăruie* (*ibidem*, p. 600), *cu amărunturĭ* (Bianu, C.M.R., IV, p. 404). În astfel de cuvinte însă, fonetismul este atestat şi în graiuri din Transilvania: *cu amăruntul* (SCRIS. TILEAGD), *nimuruĭ* (Iorga, S.D., XIII, p. 51).

Evoluția africatelor la fricative este atestată foarte rar[31]: *şi vra să mai pui* „ce vrea să mai pună" (Mănăstirea Socola – 1786; D.R.A., II, p. 534).

[j] > [z] în două cuvinte dintr-un text din 1793 scris de egumenul mănăstirii Tazlău, jud. Neamț: *mizlocire*, *prilez* (D.R.A., II, p. 583-584)[32].

Sistemul vocalic al graiurilor din Moldova cuprindea probabil următoarele serii de vocale:

– anterioare: [ẹ], [e], [i̯], /i/

– mediale: [a], [ă̦], [ă], [â], [î]

– posterioare: /o/, /u/

Spre deosebire de Banat şi Transilvania, pe baza comparației cu graiurile actuale, putem presupune că vocalele [ẹ] şi [ă̦] aveau o deschidere mai mică şi nu apăreau în toate graiurile din Moldova (cf. ALR II/I, h. 24, 27; ALR SN VII, h. 1973-1975; *ibidem*, III, h. 786). Este posibil ca şi [i̯] să fi evoluat în unele graiuri la [i] (cf. ALR II/I, h. 24, 27; ALR SN III, h. 786).

Cum în cele mai multe graiuri actuale [-ă] s-a închis până la stadiul [-â] (cf. ALR SN VII, h. 1852, 1856, 1858, 1860, 1863, 1872), trebuie să presupunem aceaşi stadiu şi în graiurile din perioada la care ne referim.

---

30 Cf. şi R. Todoran, în CL, I, p. 1956, p. 130-131.

31 Pentru vechimea acestei transformări în graiurile moldoveneşti, vezi R. Todorean, în CL, X, 1965, 1, p. 90-93.

32 Pentru răspândirea fenomenului în graiurile actuale, cf. M. Borcilă, în CL, X, 1965, 2, p. 269-279.

Acest sistem vocalic poate fi reprezentat astfel:

[i]				[î]		[u]
	[i̯]			[â]		
		[e]		[ă]	[o]	
			[ę]	[ą̆]		
				[a]		

În ce priveşte *sistemul consonantic*, remarcăm în primul rând dispariția africatelor [ĉ], [ĝ] (cu excepția unor contexte fonetice, în care africatele au continuat probabil să fie rostite; pentru graiurile actuale, vezi Puşcariu, LR, II, p. 310-311; cf. şi Dumistrăcel, *Infl. lit.*, p. 208-211), apariția africativelor alveo-palatale [ŝ], [ẑ], asemănătoare cu cele din Banat, şi dispariția corelației de palatalizare la fonemele /s/, /z/, (/ḑ/), /ţ/. Prin apariția alveo-palatalelor /ŝ/, /ẑ/ s-a refăcut corelația de palatalizare a fonemelor /ş/, /j/ (vezi aceeaşi situație în cazul graiurilor din Banat; *supra*).

Ca şi în Transilvania şi Banat, în Moldova există şi fonemul /ń/, dar acesta rezultă numai din palatalizarea lui [m] (vezi *supra*) şi este distinct, fonetic şi fonologic, atât de /n/, cât şi de /ń/ (pentru graiurile actuale din Moldova, vezi E. Petrovici, I. Stan, în CL, III, 1958, p. 129).

Putem presupune, de asemenea, că, datorită palatalizării labialelor [p], [b] (vezi *supra*), fonemele /ḱ/, /ǵ/ au o frecvență mult mai mare, în comparație cu alte graiuri.

Transilvania propriu-zisă

În perioada la care ne referim sunt atestate şi două fonetisme specifice unor graiuri din Transilvania propriu-zisă[33]:

– Sincopa vocalelor [u], [i] în participiile de tipul *văst*, *vint* etc.: *am vint*, *ai vint*, *o vint*, *au vint* (Roşia de Secaş; Pauleti, C.S.R., p. 66, 82, 112, 116), *am văst* „am văzut" (*ibidem*, p. 80, 88, 138), *au căst* „a căzut" (Calborn; Iorga, S.D., XIII, p. 74), *am vent* „am venit" (Câmpeni; *ibidem*, p. 78).

Este probabil că sincopa s-a petrecut la început în formele neaccentuate în frază (vezi Puşcariu, LR, II, p. 76).

În formele de tipul *văst*, *căst*, fenomenul este specific centrului şi sud-estului Transilvaniei propriu-zise. Izolat, astfel de fonetisme apar şi în sudul Crişanei (vezi ALR SN VII, h. 2136, 2138, 2141, 2143). Forma *vint* este notată însă şi în unele graiuri actuale de tip bănățean (cf. ALRT II, p. 14; Cornelia Cohuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier"*, I. *Texte. Sintaxă*, Bucureşti, 1973, p. 46).

[33] G. Ivănescu, în ACILFR XIII, Québec, 1971, p. 175, este de părere că în această regiune există un dialect (sau subdialect) diferit de unitățile dialectale ale regiunilor laterale, care este însă puțin caracterizat, fiind în acelaşi timp un dialect de tranziție. Ca trăsătură specifică este citată evoluția palatalelor [ḱ], [ǵ] la africate.

– [s] evoluează la [ş] în grupul consonantic [st] urmat de vocale anterioare: *meştecate* „amestecate” (Roşia de Secaş; Pauleti, C.S.R., p. 85), *puştii* „pustii” (*ibidem*, p. 116, nota 140), *cinştiţilor* (Sas-Sebeş; Iorga, S.D., XIII, p. 173), *iaşte* (Ocna; *ibidem*, p. 138).

Fenomenul caracterizează, paralel cu trecerea lui [z] la [j] în grupul consonantic [zd] urmat de vocale anterioare, graiurile dintr-o arie mai mică din sudul Transilvaniei[34].

În **concluzie**, putem afirma că, în perioada 1780–1880, sunt atestate cele mai multe transformări fonetice caracteristice graiurilor dacoromâne. Întrucât ariile acestor fonetisme nu sunt, în general, diferite de cele actuale, s-ar putea conchide că repartiţia graiurilor dacoromâne în perioada la care ne referim nu era, în esenţă, diferită de cea cunoscută acum pe baza atlaselor lingvistice.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

A. LUCRĂRI GENERALE

ALR I = *Atlasul lingvistic român*. Publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj. Partea I, de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu – Leipzig, 1942.

ALR II = *Atlasul lingvistic român*. Publicat de Muzeul Limbii Române. Partea II, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu – Leipzig, 1940.

ALR SN, I-VII = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. I-IV, [Bucureşti], Editura Academiei Republicii Populare Române; vol. V-VII, [Bucureşti], Editura Academiei Republicii Socialiste România; vol. I-II, 1956; vol. III, 1961; vol. IV, 1965; vol. V, 1966; vol. VI, 1969; vol. VII, 1972.

ALRT II = Emil Petrovici, *Texte dialectale* culese de... Suplement la ALR II, Muzeul Limbii Române, Sibiu – Leipzig, 1943.

Capidan, *Megl*., I = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I. *Istoria şi graiul lor*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1925.

Dumistrăcel, *Infl. lit.* = Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.

Gheţie, BD = Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.

Gheţie, Mareş, *Gr. dacorom.* = Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974.

Ivănescu, *Problemele* = Gheorghe Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948.

Petrovici, *Studii* = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*. Volum îngrijit de I. Pătruţ, B. Kelemen, I. Mării, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.

Philippide, OR, I-II = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, I. *Ce spun izvoarele istorice*, II. *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, I, 1923; II, 1928.

Puşcariu, LR, I-II = Sextil Puşcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, II. *Rostirea*, Bucureşti, I, 1940; II, 1959.

Todoran, *Part. băn*., I-II = Romulus Todoran, *Particularităţi dialectale bănăţene într-un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea*, I, în CL, XIV, 1969, nr. 2, p. 291-303; II, XV, 1970, nr. 1, p. 52-62.

[34] Vezi ALR SN VI, h. 1819; *ibidem*, p. VII, h. 2157; vezi şi R. Todoran, în CL, XX, 1975, nr. 1, p. 33-46, care studiază fenomenul în corelaţie cu evoluţia siflantelor la şuierătoare înainte de consoanele palatale. Pentru aria formelor în care [st], [zd] > [şt], [jd], cf. şi V. Fräţilă, în LR, XXV, 1976, nr. 2, p. 209-210.

Vasiliu, *Fonologia istorică* = Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.

B. TEXTE

ARAD 1794 = *Scrisoare* a lui Ioan Popovici, cântăreț la biserica din Arad, Timişoara, 1794 (ms. rom., Arhiva Mitropoliei Banatului Timişoara).

Bianu, C.M.R. = Ioan Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti* întocmit de..., vol. I, fasc. IV, Bucureşti, f.a.

Bodea, M.N. = Dr. Cornelia C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) şi rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat şi Crişana*. Partea I-a *(-1825)*, Arad, Tipografia Diecezană, 1943.

Boitor, SCRIS. = *Scrisoare* a protopopului Ilie Boitor, 1785 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, fond Episcopia greco-catolică Oradea, cotă provizorie 25).

Bojincă, S. = Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național.* Studiu introductiv, selecție de texte şi note de Nicolae Bocşan, Timişoara, 1978.

CIRC. ORADEA 1805-1806-1807 = *Circulare* ale protopopului Manuilovici din Oradea. Registrul de protocoale şi circulare, Arhiva Episcopiei Ortodoxe Oradea, cota 11.

D.R.A., I-II = *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I. *Țara Românească*. Ediție de V. Mihordea, Ş. Papacostea, 1961, II. *Moldova*. Ediție de V. Mihordea, I. Constantinescu, C. Istrate, [Bucureşti], Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966.

INV. COCIUBA = *Inventarul* bisericii din Cociuba, jud. Bihor, 1800 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, fond Episcopia ortodoxă Oradea, dosar nr. 1).

Iorga, P.B. = N. Iorga, *Observații şi probleme bănățene*, Bucureşti, 1940.

Iorga, S.D., I-XXXI = N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I-XXXI, Bucureşti, Editura Minerva, 1901-1916.

Iorgovici, OBS. = Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungureşti din Peşta, 1799.

Istrate, *Nepos* = Gavril Istrate, *Graiul satului Nepos (jud. Năsăud)*, în BIFR, IV, 1973.

Istrate, Turculeț, *Bistrița-Năsăud* = Gavril Istrate, Adrian Turculeț, *Cercetări dialectale în județul Bistrița-Năsăud*, în FD, VII, 1971.

LUGOJ 1801 = *Păciuire*, Lugoj, 1801 (ms. rom., Arhiva Mitropoliei Banatului Timişoara, fond Lugoj, nr. 39/1826).

LUGOJ 1802 = *Păciuire*, Lugoj 1802 (ms. rom., Arhiva Mitropoliei Banatului Timişoara, fond Lugoj, nr. 39/1826).

LUGOJ 1827 = *Obligație*, Lugoj, 1827 (ms. rom., idem.).

Maior, IST = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Ediție critică şi studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață şi note de Manole Neagoe, vol. I, Bucureşti, Editura Albatros, 1970.

Maior, PRED.= Petru Maior, *Predike sau învățături la toate duminecile şi sărbătorile anului*, culese de... Partea I, Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungureşti din Peşta, 1810.

Petrovici, ALMĂJ = E. Petrovici, *Folklor din Valea Almăjului (Banat)*, în „Anuarul Arhivei de folclor”, III, 1935.

Picot, D.B. = Émile Picot, *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains*, Paris [f.a.]. Extras din „Revue de linguistique et philologie comparée”, V, 1873, fasc. 3.

Pauleti, C.S.R. = *Cântări şi strigări româneşti de cari cântă fetele şi feciorii jucând, scrise de Nicolae Pauleti în Roşia, în anul 1838*. Ediție critică, cu un studiu introductiv de I. Muşlea, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962.

PL. BETFIA = *Plângerea* lui Gligor Buda, Betfia, com. Sânmartin, jud. Bihor, 1795 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea, cotă provizorie 29).

PL. CIHEI = *Plângere* a parohului Vasile Crăstan din Cihei, com. Sânmartin, jud. Bihor, 1793 (ms. rom., idem).

PL. COPĂCENI = *Plângere* a sătenilor din Copăceni, com. Sâmbăta, jud. Bihor, 1778 (ms. rom., idem., cotă provizorie 25).

P.O. = *Palia de la Orăştie 1581-1582*. Text – Facsimile – Indice. Ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.
PROC. CRIVADIA = *Acte* ale unui proces matrimonial din loc. Crivadia, municipiul Petroşani, jud. Hunedoara, 1807 (ms. rom., Arhiva Mitropoliei Banatului Timişoara, fondul Vicariatului greco-catolic Haţeg, nr. 93/1807).
PROC. SĂLAŞ = *Acte* ale unui proces matrimonial din loc. Sălaşul de Sus, jud. Hunedoara, 1802 (ms. rom., idem, nr. 67/1802).
PROC. ZĂBRANI = *Acte* ale unui proces matrimonial din loc. Zăbrani: jud. Arad, 1822 (ms. rom., Arhiva Mitropoliei Banatului Timişoara, fondul Episcopiei greco-catolice Oradea, nr. 168/1822).
Roşu, I.B. = T. L. Roşu, *Însemnări şi inscripţii bihorene*, vol. I, Beiuş, 1941.
Rus, IC. PĂM., I. = Ioan Rus, *Icoana pământului sau carte de gheografie*, I, Blaj, Tipografia Seminarului, 1842.
SCRIS. CHERTIŞ = *Scrisoare* a văduvei Barbara Bălaj din Chertiş, 1839 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice Oradea, cotă provizorie 29).
SCRIS. CHEŢ = *Scrisoare* din Cheţ, oraşul Marghita, jud. Bihor, a protopopului Ilie Boitor, 1785 (ms. rom., idem, cotă provizorie 29).
SCRIS. CUGIR = *Scrisoare* a protopopului din Cugir, jud. Alba, 1800 (ms. rom., Arhiva Mitropoliei Banatului Timişoara, fondul Episcopiei greco-catolice Blaj, nr. 65/1800).
SCRIS. DEDA = *Scrisoare* a parohului din Deda, jud. Bihor, 1785 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice Oradea, cotă prov. 7).
SCRIS. DUMBRĂVIŢA = *Scrisoare* a lui Gheorghie Pante, cantor, şi a lui Vasile Oniţa, paroh, din Dumbrăviţa, com. Holod, jud. Bihor, 1834 (ms. rom., idem, cotă prov. 25).
SCRIS. JULIŢA = *Scrisoare* a preotului din Juliţa, 1822 (ms. rom. Arhiva Mitropoliei Banatului Timişoara, fondul Episcopiei greco-catolice Oradea, nr. 168/1822).
SCRIS. LUNCA = *Scrisoare* din Lunca, jud. Bihor, a protopopului Ilie Boitor, 1785 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice Oradea, cotă prov. 25).
SCRIS. PIŞCOLT = *Scrisoare* din Pişcolt, jud. Satu-Mare, a protopopului Ilie Alb, 1780 (ms. rom., idem, cotă prov. 25)
SCRIS. POCOLA = *Scrisoare* a parohului Ianoş Popovici din Pocola, jud. Bihor, 1849 (ms., rom., idem, cotă prov. 29).
SCRIS. SINTEA = *Scrisoare* a protopopului Hica Hicovici din Sintea, jud. Arad, /1778/ (ms. rom., idem., cotă prov. 30).
SCRIS. SURDUC = *Scrisoare* a cantorului Theodor Craciunovici din Surduc, com. Vârciorog, jud. Bihor, 1783 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, fondul Episcopiei ortodoxe Oradea, dosar nr. 1).
SCRIS. ŞUNCUIUŞ = *Scrisoare* a lui Onuţu Popa din Şuncuiuş, jud. Bihor, 1780 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice Oradea, cotă prov. II/6).
SCRIS. TILEAGD = *Scrisoare* a preotului Teodor Pop-Popovici din Tileagd, jud. Bihor, 1783 (ms. rom., idem, cotă prov. 30).
SCRIS. VINTERE = *Scrisoare* a parohului Gavril Pop din Vintere, com. Holod, jud. Bihor, 1840 (ms. rom., idem, cotă prov. 29).
Şandru, ALMĂJ = D. Şandru, *Enquêtes linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des lettres de Bucarest*, V. *Vallée de l'Almăj (Bănat)*, în BL, 1937.
Ţichindeal, FAB. = Dimitrie Ţichindeal, *Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături*. Acum întâia oară culese şi întru acest chip pre limba românească întocmite, Buda, Crăiasca Tipografie a Universităţii Ungureşti din Peşta, 1814.
Todoran, *Vâlcele* = Romulus Todoran, *Material dialectal*, II. *Graiul din Vâlcele (raionul Turda)*, în MCD, I, 1960.
Gr. Uriţescu, *Stănişoara* = Arhim. Grigore Uriţescu, *Mânăstirea Stănişoara*, Bucureşti, Tipografia cărţilor bisericeşti, 1943.
Vulcan, SCRIS. = *Scrisoare* a vicarului Samuil Vulcan, Oradea, 1795 (ms. rom., Arhivele Statului Oradea, fondul Episcopiei greco-catolice Oradea, cotă prov. 29).

C. REVISTE

AB = „Analele Banatului”. Buletinul Muzeului din Timişoara, Timişoara, 1928 şi urm.

LES VARIANTES DIALECTALES DU ROUMAIN ENTRE 1780 ET 1880. LA PHONÉTIQUE (NOTES DE LECTURE)
(*Résumé*)

On analyse la phonétique des dialectes daco-roumains dans la période 1780–1880 spécialement d’après les documents non littéraires (lettres privées, documents écrits par les autorités locales, témoignages aux tribunaux notés par les greffiers, etc.) édités ou manuscrits produits dans différentes régions de la Dacoromania. Les données enregistrées dans ces documents sont comparées avec les données des atlas linguistiques roumains, avec les données enregistrées dans une période antérieure et avec les résultats de la reconstruction des processus phonétiques historiques du roumain, afin d’établir le temps et l’aire exacte des changements.

En général, les phonétismes enregistrés dans cette période dans les documents cofirment à la fois l’unité et la structure dialectale actuelle du daco-roumain.

Nous regroupons donc ces phonétismes de la façon suivante:

1. Les phonétismes (archaïsmes ou innovations) enregistrés dans plusieurs regions dialectales, qui ne font donc que mettre en évidence l’unité dialectale du daco-roumain: la „vélarisation” des voyelles antérieures précédées de fricatives et affriquées apico-dentales et alvéo-palatales, et de consonnes labiales, la fermeture de la voyelle antérieure [e] dans l’article défini *-le* ou suivie par cet article, la monophtongaison des diphtongues [ea] et [ia] en syllabe finale, la palatalisation des consonnes labiales, la transformation de la consonne [h] en consonne labiale, etc. L’aire dialectale de certains de ces phénomènes semble avoir subi des changements depuis la fin du XIXe siècle.

2. Les phonétismes qui se retrouve dans une seule aire dialectale, que nous analysons par régions. Nous avons pu ainsi caractériser le système phonétique et phonologique des régions suivantes de la Dacoromania:

a) le Banat, pour lequel nous avons pu attester des phénomènes tels que la conservation de la consonne nasale dentale mouillée et de la diphtongue [ea] en position de monophtongaison, la vélarisation des voyelles antérieures précédées par [st], la transformation des dentales suivies de voyelles antérieures en affriquées, la diphtongaison de la voyelle [e], la transformation des dentales en palatales et des palatales en consonnes affriquées, la dépalatalisation du [m] dans le pronom *mi-*, la transformation des affriquées alvéo-palatales en fricatives, etc.;

b) le nord-ouest de la Transylvanie, où nous avons attesté l’effacement du [i̯] à la finale de certains adverbes, la palatalisation des dentales, la monophtongaison de la diphtongue [oa], l’effacement du [d] final dans le participe présent, la fricativisation de l’affriquée alvéo-palatale sonore, la dépalatalisation des fricatives alvéo-palatales (sans vélarisation des voyelles antérieures suivantes), etc.;

c) la Munténie, où nous avons enregistré, entre autres, l’anticipation de l’élément palatal avant une consonne palatale;

d) la Moldavie, où nous avons attesté quelques phénomènes phonétiques qui se retrouvent dans les parlers actuels: la fermeture de voyelles en position finale, l’ouverture du schwa en position protonique, etc.;

e) la Transylvanie, pour laquelle nous avons mis en évidence la transformation du groupe consonantique *st* en *şt* et la syncope vocalique dans des formes comme *văst*, *căst*, etc.

Nous notons en conclusion que dans la période étudiée les documents non littéraires attestent la plupart des caractéristiques phonétiques des sous-dialectes daco-roumains actuels.

Collège Universitaire Glendon
Université York
Toronto, Canada